

Проф. др Душко Вејновић¹
Европски дефендологија центар
Бања Лука

ПОЛИТИЧКЕ (НАЦИОНАЛНЕ), КУЛТУРНЕ (ВЈЕРСКЕ) ПОДЈЕЛЕ И ГОВОР МРЖЊЕ СУ ПРЕПОЗНАТЉИВА ОБИЉЕЖЈА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ И БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Политичка (не)култура и говор мржње – БиХ је на балканском раскршћу

О стању политичких односа и политичке културе у Републици Српској и Босни и Херцеговини може се, између осталог, закључити на основу спроведеног истраживања (2001 године и 2010 године), од стране аутора у Пројекту научноистраживачке организације Европски дефендологија центар. Тако, политичку ситуацију у БиХ 60% испитаника оцијенило је као лошу, док је политичку културу у БиХ 59% испитаника оцијенило такође лошом. **Као кључне друштвене проблеме у БиХ 55% испитаника су навели: економску ситуацију, социјалне проблеме, националне односе, мржњу и нетрпељивост и криминал и корупцију. Рад политичких елита на рјешавању постојећих друштвених проблема 71% испитаника означило је као лош, док се 72% испитаника не слаже са тврдњом да политичке елите у БиХ доприносе стварању политички и економски стабилног друштва.**

О распрострањености говора мржње у политичком и јавном животу БиХ свједоче резултати испитаника, који говоре да су национална, вјерска и други облици мржње и нетрпељивости присутни у БиХ (62%). Да је говор мржње врло распрострањен и озбиљан проблем у политичком и јавном животу БиХ слаже се 66% испитаника, док се 69% испитаника слаже да је говор мржње присутан у медијима који стварају плиму националне и вјерске мржње и нетрпељивости. 64% испитаника слаже се да припадници политичких елита у својим јавним наступима често користе говор мржње као вид политичке комуникација са припадницима других народа, а 53% се не слаже с тим да вјерски службеници у својим јавним наступима користе говор мржње према припадницима других вјерских група.

Као узроке националне, вјерске мржње, нетрпељивости, нетолеранције и говора мржње 56% испитаника сматра дио историје и колективног памћења народа у БиХ, док 70% сматра да групна затвореност, предрасуде, искључивост и необјективност, те некритички однос према припадницима других националних и вјерских група узрокују мржњу и нетрпељивост. 52% се слаже да су друштвена криза и сиромаштво узроци незадовољства и националне, вјерске мржње и нетрпељивости. 63% се слаже да политичке елите стварају плиму мржње и нетолеранције у циљу скретања пажње јавности са стварних друштвених проблема, а 61% њих наводи да су националне и вјерске групе у БиХ угрожене од других група услед реалне спољне пријетње, а да је мржња последица тог стања.

Друштвену реакцију на говор мржње испитаници оцјењују на сљедећи начин: 61% оцјењује лошом реакцију државних институција надлежних за праћање говора мржње у

¹ Аутор је редовни професор на Универзитету у Бањој Луци, председник је Удружења наставника и сарадника Универзитета у Бањој Луци, председник је Европског дефендологија центра, главни и одговорни уредник часописа Дефендологија, контакт tin@blic.net.

медијима; 49% њих сматра да је улога невладиног сектора у праћењу проблематике говора мржње у политичкој и јавном животу лоша; 52% сматрају да је говор мржње потребно законски санкционисати, док 41% сматра да је улога образовних институција у превенцији дискриминације, нетолеранције и мржње лоша. 38% испитаника улогу вјерских заједница у стварању међунационалног и међурелигијског помирења у стварању дијалога и толеранције сматра задовољавајуће.

Што се тиче друштвених посљедица говора мржње, 65% испитаника слаже се да говор мржње ствара нове националне и вјерске подјеле и продубљује постојеће. 61% њих се слаже да говор мржње ствара плимину нетрпељивости и неповјерења. 64% истиче да реторика мржње у политичком животу ствара политичку нестабилност, а 65% се слаже да мржња и нетолеранција предствљају могућу безбједносну пријетњу смислу ескалације насиља. 55% њих слаже се да су мржња и нетолеранција препреке у процесу евроатлантских интеграција БиХ.

Како превазићи говор мржње?

Када говоримо о превазилажењу говора мржње у БиХ, 65% сматра да је стање говора мржње забрињавајуће и да су посебне мјере неопходне. 52% се слаже да је говор мржње могуће превазићи санкционисањем, а 65% јачањем демократских вриједности у друштву и одговорношћу политичких елита. 55% истиче да је говор мржње могуће превазићи стварањем бољих економских и социјалних прилика у друштву, док се 56% слаже се да је у БиХ говор мржње могуће превазићи.

Резултати истраживања указују да је стање политичке културе забрињавајуће, као и распрострањеност националне и вјерске мржње и нетрпељивости.

Посматрајући историју ових крајева може се рећи да је наша историја била више војна и дипломатска, а не економска и културна. **Овдје се без пријатеља мора, али без непријатеља не може**, јер се унутрашњи или спољашњи непријатељ користи као интегративни принцип. Национални хероји и национални идентитет у Босни и Херцеговини увијек су у првом плану, док се демократски компромиси занемарују, што није посљедица само унутрашњих подјела, него и политике великих сила (отоманске, венецијанске, хабсбуршке) које су се држале принципа *divide et impera* (подијели па владај). **Основна обиљежја политичке културе у Босни и Херцеговини су провинцијализам, патријархални менталитет и неповјерења према другом и друкчијем. Низак образовни ниво становништва у Босни и Херцеговини је сталан пратилац, без обзира на политичке промјене.**

За предстојеће парламентарне изборе неопходна је озбиљна и одговорна политичка социјализација - владајуће три клике у Босни и Херцеговини (тзв. елите) стварају јавно мнијење какво им треба

Политичку социјализацију као процес обликовања и преношења политичке културе (симбола, вриједности, норми, правила, искустава, знања, вјештина – политичка меморија) треба перманентно преносити на нове генерације. То мора да почне у раној животној доби, ако друштво па и Босна и Херцеговина хоће да касније буде отворена, демократска и стабилна. Политичка социјализација је у функцији одржања, јачања и стабилности политичког система – постизања консензуса о кључним питањима (покоравање легално изабраним органима власти). У Босни и Херцеговини је низ генерација одрасло и дозрело у

ауторитарној политичкој култури, па је зато тешко очекивати да се оне преоријентишу на демократски начин мишљења, вјеровања и понашања, јер је ријеч о посве друкчијој љествици вриједности и норми. **Примарни** (породица) и **секундарни** (школа, група вршњака, политичке партије, мас-медија итд.) чиниоци политичке социјализације мораће да активно раде како би се извршио овај прелаз са трибалног на демократски тип друштва у Босни и Херцеговини – од **партикуларних према универзалним нормама**. По ономе шта и како раде (**на примјер мас-медији**) не би се могло закључити да су на путу остваривања ових задатака. **Владајуће три клике у Босни и Херцеговини (тзв. елите) стварају јавно мнијење какво им треба: имати повлаштен положај (монопол) у медијима, значи исто што и имати уза се политичку јавност! Јавно мнијење се више не слуша, оно се ствара: медијска слика стварности замјењује саму стварност!** Онај ко има моћ и власт, ко има приступ информацијама и ко познаје технике убјеђивања, тај може да убиједи било кога, да мисли, вјерује и чини било шта, а самим тим да изазива националну, вјерску мржњу, нетрпељивост и конфликте.

Куда иде политика у БиХ?

Ако је некада политика била дефинисана као мудрост управљања људима и стварима у сврху остваривања највиших вриједности (истине, правде, слободе, светости живота, итд.), онда се она данас дефинише као огољела и крволочна борба друштвених група и појединаца за освајање, очување и повећање моћи, власти и користи које иду уз то. **Суштина политике у Босни и Херцеговини је борба око расподјеле и контроле друштвене моћи – политика је драма.** Филозоф воље за моћ је рекао: дошло је вријеме да се поново промисли шта је политика, јер оваква каква је сада и овдје, она је мјесто где су све душевне болести заказале састанак. Са довољно разлога може се рећи да су на овим просторима Босне и Херцеговине још увијек веома моћне митске и паганске представе и вјеровања, која по правилу оживљавају у тренуцима политичких и друштвених криза. Кад год се понове кризне ситуације увијек се обнове ови митски и пагански обрасци. **У кризним ситуацијама не тражи се учитељ него спаситељ:** харизматски вођа увијек има шансу када није могуће ријешити кризу на рационалан начин, што је случај и у Босни и Херцеговини. Државе које се темеље на националној култури (као што је то случај у Босни и Херцеговини) тешко могу да се уклопе у нови свјетски поредак у коме важе универзалне вриједности, норме и правила понашања. За ове просторе, простор Босне и Херцеговине, може се слободно рећи да људе дијели оно што им је заједничко: заједничко поријекло, заједнички обичаји, заједничке установе, заједнички језик итд. Овдје имамо богато искуство са нелогичном чињеницом да три народа (Срби, Хрвати, Бошњаци – муслимани) дијели исти језик, јер је преко 90% ријечи исто, а неколико процената различито. Нетрпељивост и мржњу не изазивају велике разлике, него баш оне мале, па су у праву психолози када говоре о „нарцизму малих народа“ - свако племе хоће да буде нација. Упркос свим социјалним разликама међу појединцима исте нације, нација се доживљава као братска заједница: у националној свијести све неједнакости су избрисане у име јединства нације! То се постиже вјештом манипулацијом политичким симболима (застава, грб, химна, митски јунаци итд.) јер мит нуди лични идентитет и колективну идентификацију са заједницом (националном, вјерском и сл.): он одговара на питање ко сам ја и гдје је моје мјесто у структури друштва. **Заједница која је утемељена на националном миту противи се промјени: идентитет и промјена не иду заједно.** Ови затворени обрасци (*closed patterns*) архајског духа свакако су сметња ширим интегративним процесима и толеранцији међу три народа и њихових култура

у Босни и Херцеговини: умјесто демократских преговора и заједничког живота сваки народ истиче своје слободарске традиције и националне хероје. – **Страх од живих регулише право, страх од мртвих регулише мит – мртви као морални полицајци друштва. У Босни и Херцеговини демократија се учи, јер народ нема искуства са демократским облицима мишљења, вјеровања и одлучивања: овдје је на дјелу прелаз од владавине једне воље (самовоље вође) на владавину закона. Другим ријечима, владавину страха постепено замјењује владавина права.** А то је веома тежак и дуг процес, јер родовско-племенска свијест и начин живота на овим просторима тешко се могу уздићи на раван универзалних вриједности, норми и правила понашања. Ако хришћанство и ислам као универзалне религије нису успјеле да за толико вијекова искоријене овај пагански начин мишљења и делања, онда се ни ми данас не можемо надати да ћемо у блиској будућности имати више успјеха.

Пред нама је у Босни и Херцеговини веома важан и тежак задатак. Ми се морамо учити дијалогу и толеранцији, јер све наше невоље проистичу из чињенице што ми не умијемо да комуницирамо једни са другима. **Само васпитањем и образовањем за дијалог и толеранцију може се стећи свијест да су други човјек и наша култура наша допуна а не наш пакао.** Ко није трпељив, не може бити савремен човјек: још није дорастао до човјекове висине! Да би то постигао, он мора да послуша различите гласове времена и различите начине говора, јер само тако има могућности да упоређује, бира и ствара. **Један уистину дијалогски начин мишљења и живљења имао би за посљедицу да међу мислиоцима не би било догматика, међу вјерницима не би било фанатика, а међу политичарима не би било тирана.**

Историја сваке религије показује и доказује да је од самог почетка било различитих начина вјеровања и да су сва ова вјеровања задовољавала индивидуалне и колективне потребе и жеље вјерника. Тек када је један облик вјеровања проглашен за званични систем (нпр. хришћанство у старом римском царству), онда су сви други облици испољавања вјере сматрани одступањем од праве вјере (мистици, монаси, јеретици, шизматици итд.). У друштвима гдје је црква одвојена од државе, закон о вјерским заједницама третира све вјерске групе као равноправне. Међутим, специфичност исламске заједнице (ума) је у томе што су вјерске и правне норме (које прописује држава) у ствари истовјетне (шеријатско право).

Познато је да друштво није исто што и држава. Жеље, потребе и интереси друштва увијек су шири и дубљи од моћи државе да их задовољи кроз своје установе. Због тога не би требало да чуди што се добар дио друштвеног живота одвија изван система државних установа. **Невладине организације** у Босни и Херцеговини требало би да се ангажују на заштити друштва од државе, то јест да стално доказују да се политички живот одвија у међусобним односима људи а не само у односима установа – ваља штитити овај слободни простор живота од државне контроле и принуде.

Ријечима се могу изрећи највише истине и најподлије лажи. Данас су ријечи постале оружје – језик и говор су поље борбе за моћ и власт. **Односи између три политичке заједнице у Босни и Херцеговини одсликавају се у језику и говору као у неком огледалу.** То су ријечи иза којих остају видљиве посљедице: има непријатних, отровних и смртних ријечи којима се постиже страشان учинак на људску душу и колективно сјећање. Све болести ових заједница, па и Босне и Херцеговине, прво су видљиве у језику и говору – **ако болује језик и говор, онда болује појединац и заједница. Стари кинески мудрац опомињао је: кад се квари језик, квари се и народ!** Обољели језик и говор увијек претходе обољелим друштвима: прве тамнице, први злочини и прве гробнице припремају се у језику и говору. Прве mine су језичке mine. Ми у Босни и Херцеговини ни данас нисмо свјесни свих болести

што их је кратковидна политика унијела у језик и говор. **Говор мржње је присутан у БиХ, а претпоставке су да ће постојати док год постоји мржња. Мржња се не смије гурати испод тепиха. Она се мора рјешавати у свијести грађана, мора се превазилазити културом дијалога и толеранције. Међутим, нажалост данас у БиХ ријечи мудраца не могу се чути од вике гомиле. У БиХ на цијени није паметан и mudar, већ моћан и дрзак. Реторика, говор мржње у БиХ покушава успоставити немогућу БиХ, која руши и ову могућу Босну и Херцеговину. Говор мржње је у суштини антикомуникација. Антипод мржње је толеранција. На просторима БиХ етно-национализам је доминатна политичка идеологија, а у времену предизборних кампања, не смије се створити клима антиинтелектуалног стања. У политикама и политичким кампањама у БиХ више има проповиједи него реалних политичких програма. Говор мржње, језик напосто употребљава као тољагу. Треба разговарати, а то значи градити мостове, повезујући супротне обале. Превише се брбља, а премало се мисли. Само као личност ми смо моралне особе, јер одговорност се веже за личну савјест: зато маса, институција, не може бити одговорна. Трајно се треба залагати за разговор као тихи позив на пут до истине и смисла, он је начин на који се сваки проблем може ријешити, говором мржње и насиљем се ништа не рјешава.**

Говор мржње уопште, па тако и у БиХ није могуће емпиријски проучавати, али је могуће емпиријски проучавати друштвене посљедице мржње. Имајући у виду чињеницу да је у протеклом рату на просторима БиХ било пуно екстремизма, етничког чишћења и серијских убистава, неопходно је више пажње посветити превазилажењу постојеће мржње. БиХ је кризно, постконфликтно, вишенационално и вишерелигијско друштво у коме латентни друштвени сукоб у БиХ проицира се са друштвене на симболичку раван. **Говор мржње у БиХ ствара нове националне и вјерске антагонизме и продубљује постојеће.**

У оквиру одређеног друштва, па и Босне и Херцеговине на теоријској равни, могућа су три доминантна модела реаговања на *другог* и *другачијег*. Ти су модели културно условљени. **Први модел реакције на парадигму различитости је насиље**, које подразумејева напад, повреду или уништење другог због његових разлика. **Насиље као модел понашања мора се одбацити. Други модел јесте трпељивост**, што подразумејева уздржавање од осуде и принуде према другом и другачијем. Трпељивост подразумејева трпљење другог и другачијег а не његово прихватање, тако да је то одлагање а не рјешење конфликта. **Трећи начин је дијалог и толеранција.** Овај модел понашања подразумејева разговор и прихватање и уважавање другог и другачијег. Међутим, може се примјетити слабост тог концепта у пракси, јер друштва која се сматрају демократским у озбиљној мјери се суочавају са **проблемима дискриминације, нетолеранције и мржњом мотивисаног насиља. На који је начин онда могуће ријешити парадигму различитости? Словенски филозоф Славој Жижек каже у вези етничке мржње и насиља да треба у потпуности одбацити мултикултуралистичку идеју и насупрот етничкој толеранцији потребно је научити да живимо са другошћу другог, и да развијемо толеранцију за различите стилове живота.** Против етничке мржње не треба се борити етничком толеранцијом, већ мржњом како Жижек наводи, али не против другог и другачијег већ против заједничких „политичких непријатеља“ (Жижек, 2001: 159) мислећи под тиме на заједничке проблеме. Мишљења смо да би тај модел био прихватљив за Босну и Херцеговину, која је национално, вјерски, политички поларизирана. Са друге стране, без обзира на све постојеће разлике присутни су бројни заједнички проблеми и заједнички интереси, који превазилазе логику групних подјела. Првенствено се то односи на бројне економске и социјалне проблеме, владавину закона, сигурност људи и имовине и друге друштвене проблеме који су уједно примарни проблеми обичног човјека и стварна пријетња друштвеном поретку. **Такав политички и друштвени дискурс у Босни и Херцеговини**

основа је за стварање стабилног друштва и превазилажења парадигме различитости – концепта друштвених подјела заснованом на некритичком односу према себи и другоме – културно другачијем – и дискриминацији, нетолеранцији и насиљу које је резултат такве перцепције стварности.

Duboki socijalni rascjepi су prepreka demokratiji у БиХ

Kada koncept demokratije i demokratskog upravljanja primjenimo na duboko podijeljena društva kakvo је БиХ, postavlja се pitanje da li је demokratija uopšte moguća u takvim društvima i koji bi model demokratije odgovarao društvu u kojem су **etno-nacionalne podjele veoma duboke i naglašene?** Danas bi nam се misao klasičnog liberala Džona Stjuarta Mila (*John Stuart Mill*) učinila intuitivno prihvatljivom ali praktično veoma opasnom, budući da Mil smatra kako је demokratija nespojiva sa višenacionalnom društvenom strukturom, i gdje granice države trebaju biti podudarne sa granicama nacionalnosti.² Tokom 20-og vijeka u akademskoj literaturi је preovladavalo minimalističko određenje demokratije Jozefa Šumpetera (*Joseph Schumpeter*)³ i Roberta Dala (*Robert Dahl*)⁴ **koji су demokratiju svodili na formu ili proceduru odabira političkih elita.** Termini poput višestranačkih izbora, političkih, i civilnih prava građana су bili jedini izvor legitimiteta političkog poretka. Problemi grupnih identiteta су ostavljeni po strani jer је preovladavalo generalno stanovište da су identitetska pitanja prevaziđena u svijetlu proceduralne demokratije.

U procesu postkolonijalne obnove svijeta i padom real-socijalizma u Istočnoj Evropi, postalo је jasno da identitetska, odnosno, etno-nacionalna pitanja postaju glavni problem novonastalih država, i da се većinski ili proceduralni model demokratije ne može uspješno implementirati u takvim državama. Primjena većinske demokratije kao postkolonijalnog naslijeđa u novonastalim državama је dovela do nasilnih konflikata jer су веће etničke grupe institucionalnim mehanizmima uspijevale majorizovati one manje i isključiti ih iz distribucije političke моћи. **То је и сада опасност у дејтонској Босни и Херцеговини.**

² John Stuart Mill (2001 (1861)): *Considerations on Representative Government*, The Electric Book Company Ltd, London.

³ Šumpeter demokratiju tretira kao mehanizam dolaska na vlast uz pomoć borbe za glasove birača. Više u: Jozef Šumpeter (1998): *Kapitalizam, socijalizam i demokracija*, Plato, Beograd.

⁴ Dal za demokratiju koristi termin „poliarhija“ kao proces učestvovanja i takmičenja koji се највише približava idealu demokratije. Poliarhija predstavlja princip vladavine većine. Više u: Robert Dal (1997): *Poliarhija - participacija i opozicija*, Filip Višnjić, Beograd.